

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВИ

STATE RESPONSIBILITY IN INTERNATIONAL LAW

Кухарчук А.В., студентка II курсу факультету прокуратури
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Ткаченко О.Р., студентка II курсу факультету прокуратури
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Сенаторова О.В., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри міжнародного права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У науковій статті розкрито сутність інституту міжнародно-правової відповідальності. Так, встановлено, що міжнародно-правова відповідальність – це визначена нормами міжнародного права відповідальність суб'єктів цього права, що настає за вчинення міжнародно-правового делікту. Виділено два різні види відповідальності. Негативна відповідальність породжується правопорушенням, є деліктною. Саме цьому виду і присвячено право міжнародної відповідальності. Другим видом є позитивна відповідальність, під якою розуміється обов'язок вжити необхідних заходів для досягнення поставленої мети, і цей обов'язок впливає з міжнародного права. З'ясовано цілі міжнародно-правової відповідальності. Так, цілями міжнародно-правової відповідальності є: утримання потенційного правопорушника від вчинення правопорушення; спонукання правопорушника належним чином виконати свої зобов'язання; забезпечення потерпілому компенсацію за завдану йому матеріальну чи моральну шкоду; вплив на майбутню поведінку сторін з метою добросовісного виконання ними своїх зобов'язань. Проаналізовано роль цього інституту в підтриманні світового миру міжнародного правопорядку, а також визначено проблеми, пов'язані з функціонуванням цього інституту. Автори виділяють такі умови для притягнення держав до міжнародно-правової відповідальності: 1) має бути міжнародно-правове зобов'язання між двома державами; 2) повинна бути дія чи бездіяльність, які порушують це зобов'язання та які приписуються відповідальній державі; 3) наслідком цієї дії є втрата чи збитки. Значна увага приділяється особливостям відповідальності держави за порушення міжнародних зобов'язань згідно з Проектом статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння прийнятих Комісією міжнародного права. Також проаналізовано природу правопорушень та зазначено, що основний недолік полягає, зокрема, в особливій увазі до застосування контрзаходів до держав із позиції міжнародних організацій та щодо субсидіарної відповідальності держав-членів.

Ключові слова: міжнародне право, міжнародно-правова відповідальність, міжнародно-протиправне діяння.

The scientific article reveals the essence of the institute of international legal responsibility. Established, that International legal responsibility is the responsibility of the subjects of this law, determined by the norms of international law, which arises for the commission of an international legal tort. There are two different types of responsibilities. Negative liability is caused by an offense, is a tort. The law of international responsibility is devoted to this kind. The second type is positive responsibility, which means the obligation to take the necessary measures to achieve this goal, and this obligation follows from international law. The goals of international legal responsibility are clarified. Thus, the objectives of international legal responsibility are: deterring a potential offender from committing an offense; motivating the offender to properly fulfill their obligations; providing the victim with compensation for material or moral damage caused to him; influence on the future behavior of the parties in order to fulfill their obligations in good faith. The role of this institute in maintaining the world peace of international law is analyzed, as well as the problems related to the functioning of this institute are identified. The authors highlight the following conditions for bringing states to international legal responsibility: 1) there must be an international legal obligation between the two states; 2) there must be an act or omission that violates this obligation and is attributed to the responsible state; 3) the consequence of this action is loss or loss. Considerable attention is paid to the peculiarities of the state's responsibility for violating international obligations under the Draft Articles on the Liability of States for Internationally Wrongful Acts Adopted by the Commission on International Law. The nature of the offenses is also analyzed and it is noted that the main shortcoming is, in particular, the special attention to the application of countermeasures to states from the standpoint of international organizations and the subsidiary liability of member states.

Key words: international law, international legal responsibility, internationally illegal act.

Постановка проблеми. Відповідальність у міжнародному праві займає важливу роль у забезпеченні стабільного функціонування міжнародної системи та є однією з найбільш досліджуваних та складних проблем, що породжує значні суперечності. При цьому, відіграючи конституюючу роль для формування міжнародного права як окремої і самостійної системи сучасної правової науки.

Так, Комісія міжнародного права Організації Об'єднаних Націй визначила зміст міжнародної відповідальності як: «ті наслідки, які те чи інше міжнародно-протиправне діяння може мати відповідно до норм міжнародного права в різних випадках, наприклад, наслідки діяння в плані відшкодування збитку й відповідних санкцій».

Актуальність даного питання зумовлена тим, що саме функціонування міжнародно-правової відповідальності здатне забезпечувати світовий мир і правопорядок у міжнародній системі. На практиці ж, нерідким явищем є, так зване, «ухилення» від міжнародно-правової відповідальності за вчинення правопорушень. Невирішеність вказаних проблем призводить до безкарності держав. Також

це зумовлює не отримання компенсацій країнами, права та законні інтереси яких були порушені. Тобто, даний процес призводить до дестабілізації міжнародного правопорядку й «підірвання авторитету» міжнародного права.

Через невирішеність цієї проблеми в практиці міжнародних правовідносин, явище посягання держав на законні інтереси інших країн є неодноразовим. Тому це питання потребує нагального урегулювання шляхом прийняття нових міжнародних актів, що детально регламентували б вищевказані питання, та внесення змін до чинних міжнародно-правових актів.

Метою статті є дослідження інституту міжнародно-правової відповідальності й проблем, пов'язаних із механізмом застосування відповідальності.

Стан дослідження. Питання відповідальності держав у міжнародному праві досліджували такі науковці, як: М.В. Буроменський, В.А. Василенко, В.С. Верешетін, Ю.М. Жданов, А.Я. Капустін, А.Г. Кибальник, М.С. Коверзнев, І.І. Лукашук, Р.А. Мюллерсон, В.П. Панов, А.Й. Полторак, та ін. Із цього випливає, що обрана тема є актуальною,

має практичне й наукове значення. Проте, незважаючи на велику кількість праць, поняття відповідальності в міжнародному праві на сьогодні є невизначеним.

Виклад основного матеріалу. Міжнародно-правова відповідальність держав є одним з основоположних і найстаріших інститутів міжнародного права.

Так, Комісія міжнародного права визначила міжнародну відповідальність як: «усі форми правових відносин, що можуть виникнути в міжнародному праві у зв'язку з правопорушенням, що вчинене державою, незалежно від того, обмежуються ці відносини правовідносинами між державою, що вчинила неправомірну дію, і державою, яка безпосередньо постраждала, або ж вони поширюються також на інших суб'єктів міжнародного права, і незалежно від того, чи обмежуються ці відносини зобов'язанням винної держави поновити право потерпілої держави та відшкодувати заподіяну шкоду, включають можливість самої потерпілої держави та інших суб'єктів застосувати до винної держави будьякі санкції, передбачені міжнародним правом» [1, с. 204].

Керівним у сучасному міжнародному праві є принцип суверенної рівності. Дотримуючись цього принципу, держави беруть участь у взаємних відносинах та в багатосторонньому міжнародному спілкуванні, володіючи суверенітетом як політико-правовою властивістю, що виражає верховенство кожної з них усередині країни та незалежність у зовнішніх справах. Водночас, на думку Коверзнева М.С., зазначений принцип не є ознакою відсутності взаємодії та взаємозалежності держав, оскільки жодна держава не може існувати й розвиватись в ізоляції від усього світового співтовариства [2, с. 50]. Згаданий принцип дає змогу державі здійснювати будь-які дії, що не суперечать встановленим принципам і нормам міжнародного права.

У випадку, якщо держава не виконує або порушує свої зобов'язання, що випливають із норм міжнародного права, цілком закономірно постає питання про її відповідальність перед окремими країнами чи світовим співтовариством у цілому. Тоді, принцип суверенної рівності дає змогу виділяти держави в основну групу суб'єктів міжнародного права, а отже, і міжнародної відповідальності.

У своїх працях Пронюк Н.В. вказує, що метою міжнародно-правової відповідальності є передбачення відповідного результату, а саме: виключення можливості вчинення державою нових правопорушень, вплив на інші держави, спонукання їх до добровільного дотримання міжнародних зобов'язань [3, с. 344]. Окрім цього, науковець зазначає існування подвійного значення функції інституту відповідальності: право відновлюване (репараційне) і право репресивне (каральне).

Головною ознакою, що допомагає розрізнити вказані функції є тяжкість правопорушень. У своїй науковій роботі Шинкарчук М.Б. зазначає, що репараційна функція виявляється за звичайних правопорушень, яким властиві відносно невеликий зміст і обсяг рекламацій і позовних вимог держав щодо відшкодування матеріальних збитків. При цьому, каральна функція, як вважає науковець, діє при вчиненні міжнародних злочинів [4, с. 38]. Проте, аналізуючи праці багатьох як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників, варто вказати, що питання репресивної функції викликає значні дискусії, особливо стосовно того, що можливість покарання держави суперечить принципу суверенності держав.

Василенко В.А. дослідив питання примусу, зазначивши його найбільш поширеним заходом вирішення міжнародних спорів, але, на сьогодні, цілком неприйнятним є саме неправомірне застосування сили у міжнародних відносинах [5, с. 887-892]. Так, вказану зміну можемо вважати цілком логічно обумовленою історико-політичним процесом.

Важливим є й питання суб'єктів міжнародної відповідальності. Так, з огляду на теорію такими є самі суб'єкти міжнародного права. Аналізуючи статті, прийняті Генеральною Асамблеєю ООН, можемо підсуму-

вати, що переважна більшість з них присвячена переважно відповідальності держав перед державами. Однак, необхідно зауважити, що загальна частина статей поширюється також на відповідальність держав перед іншими суб'єктами міжнародного права. Але, окрім держав, суб'єктами права міжнародної відповідальності прийнято вважати також держави, які борються за самовизначення, і міжнародні (міжурядові) організації [6, с. 204].

У 2002 р. Комісія міжнародного права ООН, відповідно до резолюції Генеральної Асамблеї ООН, приступила до розробки теми відповідальності міжнародних організацій. Циверенко Г.П., у свою чергу, визначає питання про правосуб'єктність фізичних осіб дискусійним у теорії міжнародного права. Посилаючись на думки більшості дослідників, науковець наводить позицію, згідно з якою, фізичні особи, як і юридичні, не є суб'єктами міжнародно-правової відповідальності [7, с. 67].

Важливим аспектом є те, що міжнародно-правова відповідальність настає лише за наявності окремих підстав. Так, у ст. 1 Проекту статей щодо відповідальності держави за міжнародно-протиправні діяння, прийнятому Комісією міжнародного права ООН визначено, що «будь-яке протиправне діяння держави тягне за собою міжнародну відповідальність цієї держави». Окрім цього, відповідно до ст. 2, міжнародно-протиправне діяння має місце в окремих випадках, таких як: а) поведінка, що є дією чи бездіяльністю, приписується державі за міжнародним правом; б) ця поведінка є порушенням міжнародного зобов'язання держави [8].

Аналізуючи вищевказане, для притягнення до міжнародно-правової відповідальності необхідними умовами є: 1) міжнародно-правове зобов'язання між двома державами; 2) дія чи бездіяльність, які порушують це зобов'язання та які приписуються відповідальній державі; 3) наслідком цієї дії є втрата чи збитки [9].

Відповідно до ст. 4 Резолюції Генеральної Асамблеї ООН про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, дії будь-якого органу держави розглядається як діяння загалом держави за міжнародним правом незалежно від того, здійснює цей орган законодавчі, виконавчі, судові або які-небудь інші функції; незалежно від становища, що він займає в системі держави; і незалежно від того, є він органом центральної влади чи адміністративно-територіальної одиниці держави [10].

Увагу варто приділити й підставам для відповідальності, які у свою чергу, поділяються на юридичні (нормативно-правові) та фактичні.

Щодо юридичних підстав, то це сукупність юридично обов'язкових міжнародно-правових актів, на підставі яких певна поведінка (дія чи бездіяльність) кваліфікується як міжнародне правопорушення. Даний різновид може міститись у будь-яких джерелах міжнародного права та інших актах, які фіксують обов'язкові для держави правила поведінки. Ними є правомірні, юридично чинні договори; звичаї; правосудні рішення міжнародних судів та арбітражів (проте консультативні висновки до переліку не входять); обов'язкові акти міжнародних органів та організацій; конференцій і нарад; окремі односторонні акти держав міжнародно-правового характеру, через які вони перебирають на себе міжнародні зобов'язання та які визнаються іншими державами [11, с. 58].

Фактичні підстави міжнародно-правової відповідальності – це те, за що настає відповідальність. Тобто, певний юридичний факт, а саме: міжнародне правопорушення. Вирішення питання про те, чи є дія держави порушенням міжнародних зобов'язань і фактичною підставою для відповідальності, залежить від наявності в неї ознак правопорушення.

Отже, варто детально розглянути кваліфікуючі елементи міжнародного правопорушення. Такими складовими є: протиправна поведінка; шкода (збиток), заподіяна протиправною поведінкою; та причинний зв'язок між дією й негативними наслідками.

Більш спірним у науці міжнародного права, є питання включення класичного елемента правопорушення – вини до переліку об'єктивних ознак міжнародного правопорушення. Тоді, з огляду на складність тлумачення самого поняття «вина», її встановлення та доведення має суперечливу практику. Окрім цього, цікавим є те, що Комісія міжнародного права ООН не включила її до Проекту статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння як необхідну ознаку правопорушення.

Щодо протиправної поведінки, то вона виявляється в порушенні міжнародних зобов'язань держави у формі дії чи бездіяльності. Тобто, протиправність означає невідповідність між правовою нормою та поведінкою держави. Прояви протиправної поведінки можуть мати різні форми, так, серед них:

- недотримання органами держави її міжнародних зобов'язань, що виявляється в порушенні прав інших держав, міжнародних організацій;

- недотримання органами держави її міжнародних зобов'язань, що виявляється в порушенні прав фізичних і юридичних осіб;

- недотримання органами держави її міжнародних зобов'язань у зв'язку із самочинними діями юридичних і фізичних осіб;

- недотримання органами держави її міжнародних зобов'язань, що виникають у зв'язку з протиправною діяльністю на її території органів інших держав та міжнародних організацій.

Акцентуємо, що будь-яка протиправна поведінка завдає шкоду законним інтересам суб'єктів, які охороняються правом, негативно впливає на міжнародний правопорядок.

Наступним елементом, який слід розглянути, є шкода. Циверенко Г.П. у своїй науковій праці поділяє її на матеріальну – це майнові або ж територіальні втрати та збитки; та нематеріальну – обмеження прав, честі, гідності, держави. Науковець також виділяє й третю форму – змішану [7, с. 68].

Третьою складовою міжнародно-правового правопорушення є причинно-наслідковий зв'язок (реальний, об'єктивний, необхідний, а не випадковий) між протиправною поведінкою та заподіяною шкодою [2, с. 53].

Підкреслимо, що наявність необхідних ознак дає змогу не лише кваліфікувати певну поведінку як правопорушення, а й відокремити останнє від схожих діянь, що не мають усіх необхідних ознак, наприклад недружного акту та злочинів міжнародного характеру

Недружній акт, на думку Лісовського В.І., – це така поведінка держави, яка завдає шкоди іншим країнам, при цьому не порушуючи норми міжнародного права, унаслідок чого відсутній склад правопорушення [12, с. 86]. Даний різновид дії захищає інтереси, що не є захищеними міжнародним правом. До таких актів дослідники відносять: підвищення митних зборів (податків) на товари, які ввозяться, націоналізація іноземної власності тощо. У разі таких дій держава самостійно вирішує, яким чином реагувати на подібне, якщо це не суперечить договірним зобов'язанням.

Злочини міжнародного характеру зачіпають інтереси декількох чи багатьох держав, тобто можемо вказати, що вони мають міжнародну небезпечність, тому є підставою саме для кримінального, а не міжнародно-правового покарання. Юридичною підставою для відповідальності за такі діяння є міжнародні угоди з боротьби з конкретними видами злочинів і, прийняті відповідно до них, внутрішньодержавні норми кримінального права.

Боротьба з вищевказаними правопорушеннями передбачена нормами міжнародного права, проте відповідальність фізичних осіб у таких випадках не є міжнародно-правовою. Головною ознакою є те, що протиправні діяння здійснюються поза межами державної політики й індивідами, які не є посадовими особами, але діють від її імені, та, як правило, на порушення законодавства й правопорядку.

Отже, доцільним є виділити наступні види міжнародної відповідальності:

1. Політична – в разі порушення суб'єктом міжнародного права будь-якого міжнародного зобов'язання. Говорячи про вказаний вид, він виникає з самого факту порушення норми, що охороняє інтереси іншої держави, або ж в тому випадку якщо майновий збиток або інші видимі негативні наслідки відсутні;

2. Матеріальна – у двох випадках: коли правопорушення спричинило матеріальний збиток (як наслідок прямого причинного зв'язку між порушенням норми права і матеріальним збитком), і коли останній виник без порушення норми права, але його відшкодування передбачено спеціальним міжнародним договором.

Таким чином, як зазначає Циверенко Г.П., політична і матеріальна відповідальність можуть виникати одночасно як результат одного і того ж правопорушення.

Висновки. На думку Пронюка Н.В., проблема міжнародно-правової відповідальності суб'єктів міжнародного права тісно пов'язана з боротьбою проти міжнародних правопорушень, насамперед за мир і міжнародну безпеку народів [3, с. 342]. Вказана проблема також взаємозв'язана із утіленням у життя принципів і норм сучасного міжнародного права.

Тобто, міжнародна відповідальність держав є одним із принципів сучасного міжнародного права; правові наслідки, які настають для суб'єкта міжнародного права в результаті вчиненого ним міжнародного правопорушення, та які зобов'язують його ліквідувати збиток, заподіяний іншим суб'єктам міжнародного права.

Варто зауважити, що питання відповідальності безпосередньо пов'язане із зміцненням міжнародного миру та правопорядку. Так як є одним із найдавніших інститутів міжнародного права, при цьому, з правових норм якого досі не є кодифікованими, тому й ґрунтується, як правило, на застосуванні звичаєвих норм, що склалися на базі прецедентів і судових рішень.

Отже, підсумовуючи вищевикладене, міжнародно-правова відповідальність є актуальною проблемою сучасного міжнародного права. Механізм застосування якої потребує ретельного вдосконалення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Міжнародне право: навчальний посібник / за ред. М.В. Буроменського. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 336 с.
2. Коверзнев М.С. Відповідальність у міжнародному праві. *Альманах міжнародного права*. 2017. № 13. С. 49–56.
3. Сучасне міжнародне право : навчальний посібник / за ред. Н.В. Пронюк. Київ : КНТ, 2010. 286 с.
4. Відповідальність держав у міжнародному праві : матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених, м. Київ. 26 березня 2019. Київ, 2019. 224 с.
5. Василенко В.А. Відповідальність і санкції у сучасному міжнародному праві. *Антологія української юридичної думки* / за ред. Ю.С. Шемшученка. Київ. 2005. С. 887–892.
6. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 56/83 від 12 грудня 2001 р.
7. Циверенко Г.П. Відповідальність держав у міжнародному праві. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2017. № 2. С. 66–70.
8. Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts: Titles and texts of the draft articles II United Nations General Assembly. 26 July 2001.
9. Shaw M. N. International Law. 4th ed. Cambridge : Cambridge University Press, 1997. 542 p.
10. Проект статей про відповідальність країн за міжнародно-протиправні дії : Нью-Йорк : ООН. 2001. С. 26–46.
11. Діяльність міжнародних органів щодо забезпечення міжнародно правової відповідальності в публічному праві : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Дніпро, 25 жовтня 2019. Дніпро. 2019. 105 с.
12. Лісовський В.І. Міжнародне право. Київ : Київський державний університет ім. Т. Шевченка, 1995. 478 с.